

Рекомендоване цитування:

Парфіненко А. Ю. Кафедри туристичного бізнесу Каразінського університету 10 років (рефлексії на туризмологічну тематику) // Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети: Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя кафедри туристичного бізнесу (20 листопада 2015 року). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – С. 10-14.

Парфіненко А. Ю.
КАФЕДРИ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ КАРАЗІНСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ – 10 РОКІВ
(рефлексії на туризмологічну тематику)

THE DEPARTMENT OF TOURIST BUSINESS OF KARAZIN NATIONAL
UNIVERSITY – 10 YEARS
(reflections on tourismology issues)

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
кандидат історичних наук, доцент
завідувач кафедри туристичного бізнесу
м. Харків, Україна

*«Ми знаходимося тут, щоб внести свій внесок у цей світ.
А інакше навіщо ми тут?»*
Стів Джобс

Сучасна туристична освіта в Україні є ровесником незалежності нашої країни. Становлення України як суверенної демократичної держави, перехід до ринкових умов господарювання, інтеграція у світовий та європейський простір, зумовили нагальну потребу у кваліфікованих фахівцях, здатних репрезентувати туристичний потенціал України на світових ринках. Найбільше це відчувалося у столиці, де вже у 1990 р. у Київському університеті було започатковано першу в Україні кафедру країнознавства та туризму.

Не випадково малознайома справа підготовки фахівців для туристичної сфери виникла саме у Київському університеті. Класичні університети завжди відчутно реагували на суспільні запити, перебували в авангарді соціально-економічних перетворень. Згодом туристичну освіту було започатковано у Львівському національному університеті імені І. Франка, де

у 2001 р. було відкрито кафедру країнознавства та міжнародного туризму. У 2003 р. спеціальність «туризм» з'явилася у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, що стало підставою для відкриття у 2005 р. самостійного структурного підрозділу – кафедри туристичного бізнесу, яка у 2015 р. наблизилася до 10-х роковин свого становлення. Звісно, це не та ювілейна дата, що потребує підведення підсумків, втім вагома підстава для певної наукової рефлексії стосовно пройденого шляху, що пропонується у межах даної публікації. Оскільки розвиток будь-якої освітньої та наукової структури (у тому числі університетської кафедри) є елементом інституціоналізації відповідного наукового знання, становлення кафедри туристичного бізнесу варто розглянути на тлі дисциплінарного оформлення туризмологічного знання як такого.

Організація туристичної освіти на базі класичних університетів України мала свої інтелектуальні передумови. Процес інституціоналізації туризмознавчого знання набуває рельєфних рис ще наприкінці ХІХ ст. з відкриттям перших спеціалізованих шкіл гостинності в Австрії, Великій Британії, Голландії, Німеччині, Португалії, Франції, Швейцарії, Шотландії та ін. країнах, які до середини ХХ ст. перетворилися на знані центри туристичної освіти.

Формування цілісної системи знань про туризм як соціальний інститут і об'єкт наукових досліджень відносять до 20-30-х років минулого століття, коли з'являються перші наукові розвідки, утворюються наукові інституції та оформлюються професійні міжнародні організації. У міжвоєнні роки отримують поширення нові моделі туристичної діяльності та відпочинку. До широко відомого з римських часів відпочинку біля термальних джерел, середземноморського та альпійського видів відпочинку, додаються нові форми і види рекреаційно-туристичної діяльності. Автомобільний та круїзний туризм у США та Великій Британії, «пролетарський туризм» у Радянському Союзі, «колективний туризм» у фашистській Німеччині, національні моделі організації культурного дозвілля розвиваються в інших

країнах. Усе це актуалізує вивчення історичних, географічних, економічних, соціальних та культурних аспектів туристичного руху, сприяє формуванню туризмологічного дискурсу.

У другій половині ХХ ст. відбувається інтернаціоналізація туристичних цінностей, у багатьох країнах Західної Європи починаючи з 1950-х років туризм «входить» в університетські аудиторії, стає частиною академічної освіти. Виникають спеціалізовані наукові центри (у тому числі й в СРСР), зростає кількість відповідної тематичної літератури, наукової періодики, відбувається захист дисертаційних досліджень, присвячених туристичній проблематиці.

Формування туризму як галузі світового господарства, зростання його суспільної ваги протягом 1960-1980-х років зумовили неабияку увагу до наукових досліджень і підготовки фахівців для туристичної сфери з боку міжнародних та професійних туристичних організацій (яких нині налічується близько 250). Глобальною площадкою для поширення інновацій у туристичну освіту стала програма поширення знань ЮНВТО.

В останні десятиріччя аналогічну увагу до туризму виявили наукові центри та асоціації світового рівня, такі як Американська антропологічна асоціація, Міжнародний географічний союз, Міжнародна соціологічна асоціація та ін., які сформували окремі дослідницькі групи і проводять міжнародні конгреси, присвячені проблемам туризму.

Вищесказане дозволяє стверджувати, що в університетське середовище туризмологічне знання «прийшло» у цілком сформованому дисциплінарному статусі. Втім це не позбавило організаторів туристичної освіти від певних критичних інвектив щодо проникнення в університет так званої «туристичної науки» (з відповідними негативними конотаціями) з боку консервативної частини професури. Нагадаємо, у Радянському Союзі туризм асоціювався здебільшого зі спортом та сферою політико-ідеологічного впливу. І все ж створення кафедри туристичного бізнесу в Каразінському університеті було «велінням часу» і зумовлено загальним переходом ринкових економічних

систем до постіндустріального типу розвитку, де функціональна значущість сфери послуг набуває принципово зростання. У цьому сенсі керівництво Харківського університету на чолі з ректором академіком НАН України, проф. Бакіровим В. С. зробило більш рішучий крок, оскільки вуз став єдиним серед класичних університетів України, де туристична освіта оформилася у межах окремого факультету – міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу (далі МЕВ та ТБ).

У витоків створення кафедри і факультету стояли видатні університетські науковці – професор В.В. Александров та відомий економіко-географ професор А.П. Голіков. Першим завідувачем кафедри, а фактично її засновником, став перший проректор університету, заслужений працівник освіти України, професор В.В. Александров. Значних зусиль до становлення кафедри як повноцінного структурного підрозділу факультету доклала проф. Вишневська О. О., яка очолювала кафедру протягом 2008-2009 років.

Принциповою установкою організаторів кафедри, що знайшла відображення на рівні навчальних планів, була вимога посиленої мовної підготовки (нині як і на час створення кафедри навчальним планом передбачено близько 2200 академічних годин на вивчення мови), що відразу стало «візитною карткою» спеціальності «туризм» у класичному університеті. Окрім мовної підготовки навчальний план передбачав викладання соціально-гуманітарних, географічних, економічних та професійних дисциплін, пов'язаних з організацією сфери туризму. У цьому сенсі університет мав очевидну конкурентну перевагу, оскільки до викладання зазначених дисциплін були залучені найкращі фахівці відповідних факультетів університету: економічного, географічного, історичного, соціологічного, юридичного, факультету психології та ін. Значна організаційно-методична допомога була надана Харківським університетом громадського харчування, з якого були запрошені вже відомі у свої галузі професіонали проф. Яцун Л. М. та доц. Селютін В. М.

Формування кадрового складу кафедр туристичного профілю в Україні має свої специфічні властивості [12]. Вони були пов'язані з відсутністю у викладачів, які залучалися до навчального процесу, базової вищої освіти з туризму; досвіду викладання професійних туристичних дисциплін; офіційно визнаної наукової спеціальності «туризмологія» (що й нині змушує випускників «перекваліфіковуватися» під стандарти інших наук для захисту дисертаційних робіт) та ін. Зазвичай кадровий склад відповідних кафедр формувався з представників географічних, економічних та історичних наук. Не стала у цьому сенсі винятком і кафедра туристичного бізнесу. Серед її науково-педагогічних працівників, які прийшли у перші роки створення кафедри: географи – доц. Байназаров А. М., почесний працівник сфери туризму, ст. викл. Волкова І. І., доц. Грицак Ю. П., доц. Прасул Ю. І., проф. Юрченко С. О.; економісти – проф. Вишневська О. О., ст. викл. Гуслев А. П., доц. Євтушенко О. В., ст. викл. Перепелиця А. С., доц. Подлепіна П. О., ст. викл. Шамара І. М.; історики – проф. Каплін О. Д., доц. Парфіненко А. Ю., доц. Павлова О. Г. та ін.

Значну науково-методичну допомогу в становленні й розвитку кафедри завжди надавала відомий фахівець у сфері туризму, завідувач кафедри туризму і країнознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, заслужений працівник освіти, автор багатьох спеціальних монографій та підручників, проф. Любіцева О. О., яка неодноразово запрошувалася для читання лекцій студентам-магістрам.

Сьогодні кадровий потенціал кафедри дозволяє забезпечувати викладання ряду професійних дисциплін, як передбачених стандартом, так і вільного вибору студентів. Це – основи туризмознавства, історія туризму, туристичне краєзнавство, географія туризму, туристичне країнознавство, міжнародний туризм, рекреаційні комплекси світу, організація туристичних подорожей, організація анімаційної діяльності, організація екскурсійної діяльності, туроперейтинг, організація ресторанного господарства, організація готельного господарства, правове регулювання туристичної

діяльності, маркетинг в туризмі, менеджмент в туризмі, комунікативний менеджмент, менеджмент організацій, облік і аудит, культурний туризм та креативні індустрії, інформаційні системи і технології в туризмі, музейний менеджмент, туристичні ринки України, економіка туризму, санаторно-курортна справа, народонаселення та етнографія країн світу, релігійний туризм і паломництво та ін.

Інноваційністю та міждисциплінарністю вирізняється 2-х річна магістерська програма кафедри «Управління розвитком туризму», яка акцентує увагу на управлінських процесах починаючи від рівня туристичного підприємства і закінчуючи рівнем туристичного регіону. Програма також орієнтована на підготовку студентів до забезпечення професійного перекладу в сфері екскурсійного супроводу та туристичного бізнесу. В цьому сенсі кафедра стала чи не єдиною в Україні, яка випускає студентів з присвоєнням кваліфікації не тільки «магістр з туризмознавства, туризмознавець, екскурсознавець», а й «гід-перекладач».

Кафедра завжди приділяла значну увагу навчально-методичному забезпеченню освітнього процесу. Серед найзнаковіших навчальних видань останніх років, затверджених Міністерством освіти і науки України в якості підручників та навчальних посібників – серія підручників з туристичного країнознавства (доц. Парфіненко А. Ю.) [4, 5, 6], підручники «Міжнародний туризм» та «Інфраструктура світу» (проф. Юрченко), колективний підручник «Туристична політика зарубіжних країн», навчальний посібник «Інноваційна економіка» (проф. Довгаль Г. В.) та ін.

Кафедра знаходиться у процесі постійного розвитку, вдосконалення форм викладацької діяльності, оновлення навчальних курсів, розширення переліку навчальних послуг, відкриття нових спеціальностей. Протягом останніх декількох років було диверсифікованого напрямки освітньої діяльності. Так, у 2013 р. знаковою подією у житті кафедри стало відкриття спеціальності «готельно-ресторанна справа», поява якої стала можливою завдяки організаційно-методичній роботі декана факультету МEB та ТБ –

проф. Сідорова В. І., викладачів кафедри проф. Довгаль Г. В. та доц. Данько Н. І.

У 2014 р. зусиллями науково-педагогічного складу кафедри було ліцензовано спеціальність «Країнознавство» у обсязі 50 осіб. Варто зазначити, що подібне поєднання напрямків освітньої діяльності (з одного боку – туризм, а з іншого – країнознавство) вже виявило свою продуктивність. Кафедри з відповідними спеціальностями та назвами «Країнознавства та міжнародного туризму» існують у багатьох ВНЗ України (у тому числі при класичних університетах). Згідно паспорту спеціальності, країнознавча підготовка передбачає можливість роботи, у тому числі, у сфері міжнародного туризму.

Професорсько-викладацький склад кафедри бере активну участь у генеруванні наукових знань, які також відображаються у навчальному процесі. На кафедрі сформувалися наступні наукові напрямки:

Проф. Довгаль Г. В., доц. Данько Н. І. та доц. Євтушенко О. В. активно працюють на проблеми економіки туристичних підприємств, готельно-ресторанного бізнесу.

Проф. Каплін О. Д. зосередився на вивченні паломництва та релігійного туризму.

Під керівництво заслуженого працівника культури України, практикуючого екскурсовода з багаторічним стажем, проф. Куделко С. М. та доц. Посохова І. С. досліджуються проблеми теорії, методики та майстерності екскурсійної справи, краєзнавчого забезпечення екскурсійної діяльності, музейного менеджменту.

Доц. Парфіненко А. Ю. є фахівцем у галузі країнознавства, міжнародного туризму, досліджує проблеми управління регіональним розвитком туризму, культурний туризм та креативні індустрії в міській економіці.

Наукова робота проф. Юрченко С. О. пов'язана з вивченням міжнародного туризму, туристичної інфраструктури, населення та демографії в туризмі.

Кафедра бере активну участь у виконанні держбюджетних науково-дослідних робіт, протягом 2010-2015 рр. виконано п'ять наукових тем. Найбільш вагомими науковими здобутками опубліковані у наступних монографіях:

1. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку: Монографія/ За ред. проф. В. В. Александрова. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. — 268 с. [7].

2. Туристичний імідж регіону: Монографія/ За ред. А. Ю. Парфіненка. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. — 312 с. [8].

3. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави: міжнародний, національний, регіональний досвід: Монографія / кол. авт., за ред. А. Ю. Парфіненка. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. — 280 с. [3].

Кафедра є організатором багатьох міжнародних та національних науково-практичних конференцій та круглих столів. Своєрідним «брендом» кафедри стала конференція «Туристичний бізнес: світові тенденції та національні пріоритети». Навчання через науку завжди було імперативом класичної університетської освіти, тому колектив кафедри завжди приділяв значну увагу науковій роботі студентів, яка знаходить відображення у матеріалах науково-практичної конференції молодих вчених «Актуальні проблеми туристичного бізнесу», організатором якої також виступає кафедра туристичного бізнесу. Випускники кафедри вибудовують свою кар'єру в науково-освітній сфері, двоє з них вже встигли захистити кандидатські дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата економічних наук — Малалахова Л. В., Ємець М. С. Чимало випускників нині продовжують навчання в аспірантурі та працюють над написанням дисертаційних досліджень.

Серед наукових пріоритетів кафедри завжди були проблеми регіонального розвитку туризму, що створювало підґрунтя для надання експертно-консультативних послуг для центральних, регіональних та місцевих органів державної влади. Кафедра неодноразово виступала організатором науково-практичних круглих столів «Туристична сфера Харківського регіону: джерела конкурентних переваг», які проводилися спільно з Департаментом культури і туризму Харківської обласної державної адміністрації. Напередодні «Євро-2012» колектив кафедри проводив науково-практичний семінар, присвячений технологіям розвитку в'їзного туризму та формування туристичної привабливості Харківського регіону для представників районних управлінь культури і туризму.

Підготовка Харкова до прийняття матчів чемпіонату Європи з футболу «Євро-2012» стала додатковим імпульсом для дослідження інноваційних стратегій активізації туристичної діяльності на місцевому рівні. Найвагоміші здобути знайшли відображення у співпраці з оператором мобільного зв'язку – компанією «МТС Україна», яка за допомогою викладачів кафедри туристичного бізнесу (доц. Парфіненко А. Ю., доц. Посохов І. С.) змогла реалізувати харківську частину національного історичного проекту з використанням інноваційної технології доповненої реальності. Проект «Доповнена реальність» від МТС дає користувачам смартфонів можливість не тільки дізнатися, як виглядали історичні об'єкти в минулому, але й побачити ті з них, які не збереглися до наших днів.

В основі проекту «Доповнена реальність» лежить популярний сервіс Historypin. Щоб зробити невеликий екскурс в історію міста, необхідно встановити клієнтський додаток для смартфонів iOS або Android і запустити його на пристрої. Додаток автоматично визначить місцезнаходження користувача і запропонує йому переглянути старі фотографії найближчих до нього історичних об'єктів. Більш того, навівши камеру на об'єкт, можна побачити архівне зображення поверх сучасного вигляду об'єкта, регулюючи

при цьому прозорість фотографії рухом пальця по екрану. На екран можна також вивести й іншу, пов'язану з об'єктом інформацію [13].

Значна робота була проведена викладачами кафедри у 2014 р. у контексті підготовки відповідної аналітичної частини «Стратегії розвитку Харківської області на період до 2020 року» (доц. Данько Н. І., доц. Парфіненко А. Ю., доц. Подлепіна П. О., проф. Юрченко С. О.).

Доц. Парфіненко А. Ю. у рамках роботи у Науково-методичній раді Державного агентства України з туризму та курортів неодноразово залучався до обговорення пріоритетних напрямків та розробки концептуальних документів реалізації туристичної політики України. Брав участь у засіданнях Туристичної ради при харківському міському голові.

Кафедра активно співпрацює як з українськими, так і зарубіжними вищими навчальними закладами. Викладачі та студенти кафедри беруть участь у програмах академічної мобільності та зарубіжних стажуваннях в університетах Польщі, Китаю, США, Індонезії та ін. країн. Доц. кафедри О. О. Шаповалова очолює Центр міжнародного співробітництва університету, а ст. викл. Більовська О. О. є заступником декана по роботі з іноземними студентами.

Колектив кафедри завжди приділяв належну увагу практичній підготовці студентів, що є важливою запорукою формування професійних компетенцій та майбутнього працевлаштування. Навчальним планом спеціальності передбачено туристично-краєзнавча, екскурсійна та низка виробничих практик. За останні роки студенти кафедри проходили виробничі практики на близько 100 туристичних підприємствах міста та України. Для підвищення якості туристичної освіти через практичну підготовку при факультеті МЕВ та ТБ був створений Організаційно-інформаційний центр туристичного бізнесу, який неодноразово організовував зарубіжні стажування для студентів кафедри та факультету. До навчального процесу залучаються викладачі, які мають багатий досвід практичної роботи у сфері туристичного та готельного бізнесу (директор туристичного підприємства

«Райські канікули» – ст. викл. Бойко О. О., заступник директора Kharkiv Palace – Наталія Нежинська).

Складовою навчального процесу є виховна робота, в організації якої кафедра має власні традиції. Одна з них передбачає урочисту посвяту першокурсників у студенти-туристи, що відбувається у вересні і приурочена Всесвітньому дню туризму. Старший викладач кафедри Гуслев А. П. працює заступником декана факультету МЕВ та ТБ.

Звісно, що у межах пропонованої статті висвітлено не увесь спектр діяльності кафедри. Однак виходячи вже зі сказаного можна з упевненістю стверджувати, що 10 років розвитку кафедри були сповнені плідною навчальною, науковою та виховною роботою, пов'язаною з підготовкою фахівців для туристичної сфери України. Звісно, що 10 років – це тільки «сторінка» на тлі 210-річної історії Каразінського університету. Однак за ці 10 років колектив кафедри вписав свою доволі яскраву сторінку у літопис університетського життя та туристичної освіти і науки в Україні.

Водночас, варто зазначити, що організаційне оформлення кафедри туристичного бізнесу синхронізується з часом дисциплінарного оформлення туризмологічного знання в Україні, інтеграцією його у європейський освітній простір. Використовуючи «комплексно-параметричний» [9] підхід до оцінки розвитку туризмологічного знання (його дисциплінарного статусу), можна стверджувати, що нині воно перетворилося на соціокогнітивну систему, що характеризується наступними параметрами.

1. В Україні рельєфно окреслилося наукове середовище фахівців-туризмологів, які чітко ідентифікують себе із відповідним науковим знанням.

2. Утворення у науковому середовищі «дисциплінарної матриці» власної наукової діяльності, продукування загальновизнаних канонів туризмологічних досліджень, формування концептуально-понятійних узагальнень стосовно знання про туризм.

3. Формування системи спеціалізованих наукових закладів вивчення туризму зі своєю ідеологією і етосом. Система таких закладів набула

поширення на міжнародному рівні. В Україні поки не створено окремих повноцінних наукових установ з вивчення туризму, хоча необхідність створення такого роду наукових центрів неодноразово висловлювалися на різних рівнях. І все ж таки окремі аспекти розвитку туризму «проникли» до академічних інститутів системи НАН України, передусім інститутів географії, економіки, соціології та ін.

4. Виникнення системи професійної туристичної освіти, у якій закріплюється «навчальний образ» наукової дисципліни. В Україні це набуло гіперболізованих форм. За деякими даними, туристичну освіту надають близько 130 вищих навчальних закладів III-IV рівня акредитації. Щоправда, в окремих ВНЗ цей процес супроводжується створенням взірців навчальної літератури.

5. Утворення системи інформаційно-комунікативних зв'язків (наукові конференції, семінари, форуми, наукова періодика). Якщо проведення наукових конференцій з різних проблем туризму набуло «вибухового характеру», то розвиток спеціалізованої періодики гальмується відсутністю спеціальності «туризмологія» у переліку наукових спеціальностей України. І все ж таки, окремими навчальними центрами було започатковано видання наукових періодичних видань у назві яких використано поняття «туризм».

6. Набуття «громадянського статусу» – утвердження «імені» наукової дисципліни і визнання її як автономної професійної освіти. У цьому сенсі принципово новим стало прийняття нового галузевого стандарту вищої освіти освітньо-кваліфікаційного рівня магістр зі спеціальності 8.14010301 «Туризмознавство»¹, а також закріплення професії наукового співробітника «Туризмолога» у класифікаторі професій [1].

7. Здатність наукового співтовариства виробляти стратегії з підтримки власного професійного статусу. В Україні активно діє науково-методична комісія зі сфери обслуговування (підкомісії з туризму та готельно-

¹ Доволі часто поняття «туризмологія», «туризмознавство» та «туристика» використовують як синонімічні.

ресторанної справи), яка працює над вдосконаленням галузевих стандартів вищої освіти. Існує Асоціація працівників навчальних закладів України туристського і готельного профілю. Однак, подальший розвиток туристичної освіти і науки пов'язаний із поглибленням її професіоналізації та інтеграцією у європейський освітній процес.

Підсумовуючи вищесказане, можна стверджувати, що процес інституціоналізації туристичної освіти та науки, частиною якого є розвиток окремих освітнього-наукових підрозділів (у даному випадку кафедри туристичного бізнесу), виступає у якості найважливішого механізму, який забезпечує інтеграцію та відтворення наукового співтовариства, формування цінностей дисциплінарної орієнтації науковців, соціалізацію визнаних ними норм та цінностей наукової діяльності. В Україні цей процес мав свою специфіку, пов'язану з особливостями розвитку туризму в Радянському Союзі та пострадянською системою освіти, що визначило певну дискретність дисциплінарного оформлення порівняного нового для України туризмологічного знання. На даному етапі розвиток туризмологічного знання потребує подальшої консолідації наукового середовища та інтеграції у європейський освітній процес.

Література:

1. Класифікатор професій ДК 003:2010.
2. Любіцева О. О. Туризмознавство: вступ до фаху: підручник / О. О. Любіцева, В. К. Бабарицька. — К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. — 335 с.
3. Особливості формування та реалізації туристичної політики держави: міжнародний, національний, регіональний досвід: Монографія / кол. авт., за ред. А. Ю. Парфіненка. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. — 280 с.
4. Парфіненко А. Національна держава і міжнародний туризм у вимірах глобалізації. Вступ до курсу «Туристичне країнознавство» / А. Ю. Парфіненко. — Харків: Бурун Книга, 2009. — 128 с.
5. Парфіненко А. Ю. Туристичне країнознавство: Навч. посібник / Парфіненко А. Ю. — Х.: Бурун-книга, 2009. — 288 с.

6. Парфіненко А. Ю. Туристичне країнознавство: підручник / А. Ю. Парфіненко, В. І. Сідоров, О. О. Любіцева. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Знання, 2015. – 551 с.
7. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку: Монографія/ За ред. проф. В. В. Александрова. — Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – 268 с.
8. Туристичний імідж регіону: Монографія/ За ред. А. Ю. Парфіненко. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. — 312 с.
9. Попова Татьяна. К анализу региональной историографии: институциональный подход // Регіональна історія України. – 2007. – С. 47-66.
10. Ткаченко Т. І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: Монографія – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2009. – 463 с.
11. Туризмологія: концептуальні засади теорії туризму: монографія / В. К. Федорченко, В. С. Пазенок, О. А. Кручек та ін. – К.: ВЦ «Академія», 2013. – 368 с.
12. Щука Г. П. Підготовка фахівців сфери туризму : проблеми кадрового забезпечення / Г. П. Щука // Наука і освіта. - 2011. -№ 4. - С. 483 - 486.
13. МТС запустила проект «Доповнена реальність» в Харкові [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://company.mts.ua/ua/news/press-relizy/4294-mts-zapustila-proekt-dopolnennaya-realnost-v-harkove/>.